

ВИКЛИКИ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Тимошенко Андрій Вячеславович

студент 4-го курсу спеціальності «Політологія»

Таврійський національний університет

імені В. І. Вернадського

м. Київ Україна

Шаповалова Алла Миколаївна

кандидат політичних наук, доцент

Таврійський національний університет

імені В. І. Вернадського

м. Київ, Україна

Вступ. Демократія є одним із центральних політичних концептів сучасності, який охоплює широкий спектр теоретичних підходів щодо практичних реалізацій. Вона виступає як фундаментальний принцип організації суспільного життя, що ґрунтується на засадах народовладдя, верховенства права, забезпечення прав і свобод людини. Проте, незважаючи на свою універсальність, концепт демократії в умовах війни стикається з безпрецедентними викликами руйнівним впливом, що найбільш яскраво помітно на тлі триваючої збройної відсічі російській агресії в Україні. Відтак, питання адаптації концепту демократії до умов захисту суверенітету є одним з найбільших викликів для сучасної української державності, що формує унікальність поточного дослідження.

Мета роботи. Метою даного дослідження є аналіз теоретичних аспектів концепту демократії, виявлення проблемних комплексів, що супроводжують його реалізацію в сучасних умовах збройного спротиву, а також особливостей функціонування демократичних інститутів в Україні в умовах режиму воєнного часу.

Матеріали та методи. Методологічна база дослідження ґрунтується на комплексному підході, який включає використання історичного, порівняльного, структурно-функціонального та дискурсивного аналізу. Застосування міждисциплінарного підходу дозволяє врахувати політичні, соціальні, правові

та культурні аспекти функціонування демократії.

Результати та обговорення. Концепція демократії як політичного режиму найчастіше розглядається як комплекс засад функціонування політичної системи, відповідно до яких метою є встановлення народовладдя, рівності та плюралізму, транспарентності та публічності органів влади, верховенство прав і свобод людини, гуманізм. [1, с. 161-162].

Безперечно, демократія як теоретичний ідеал є універсальною політичною цінністю, проте політичні реалії демонструють залежність реалізації демократичних практик та інститутів від особливостей тих умов, в рамках яких вони впроваджуються.

На наш погляд, особливої актуальності питання про універсальність демократичної моделі набуває в умовах воєнного стану і викликів сьогодення. Чи є прилаштованим концепт сучасної демократії до умов війни? Вважаємо, що важливим об'єктом теоретичної та практичної дискусії про «мирний проект демократії» постає саме проблема збереження демократичних засад в умовах, коли держава вимушена боротися за свій суверенітет та територіальну цілісність, а відповідно обмежувати права людей, знижувати рівень транспарентності влади. В таких умовах демократичні інститути мають адаптуватися до екстремальних умов функціонування, зберігаючи баланс та пропорційність обмежень реальній необхідності.

Наголосимо, що проблема полягає в тому, що теоретичні принципи демократії застосовні лише до політичної сфери в рамках «нормальних умов» та утворювалися на підставі конкретного історичного періоду. Демократія як політичний ідеал має універсальну цінність, проте її практичне втілення завжди зумовлене специфічними соціальними умовами та базується на певних історичних засадах [1, с. 169].

Введення воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року призвело до трансформації інституційної основи державного управління територіально-політичною системою. Як слушно зауважує дослідниця А. М. Шаповалова, держава, у особі органів влади, на початку

широкомасштабного вторгнення РФ продемонструвала високий рівень ефективності, в рамках різних напрямів державно-управлінської діяльності, що дозволило вирішити екзистенційне питання суверенітету України [5, с. 366].

Водночас, сучасний стан демократії в Україні характеризується певними викликами. Передусім, це стосується обмежень щодо використання демократичних інститутів, які чітко визначені Конституцією України та Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Зокрема, призупинено вибори до органів влади всіх рівнів, заборонено проведення референдумів, демонстрацій, мітингів, утворено військові адміністрації [3, с. 29].

Варто зауважити, що збереження та функціонування демократичних інститутів в Україні є необхідним завданням, яке стоїть перед українським суспільством та владою. Втім об'єктивні реалії, зокрема подальші політичні та управлінські рішення української влади та рівень сприйняття і довіри суспільства до традиційних інститутів демонструють, що виконання цього завдання вимагає над зусиль та докорінних змін в усій політичній системі. Додамо, що концепцію мовчазної суспільної згоди, яка існувала до початку повномасштабного вторгнення, було фактично дискредитовано і наразі вона потребує повного перезавантаження.

Як бачимо, більшість соціологічних досліджень демонструє, що в суспільстві сформувався чіткий запит на повноцінно функціонуючу демократію. Дані загальнонаціонального дослідження, наголошують, що понад 90 % українців вбачають потребу у формуванні сталої та повноцінної демократії в Україні. Результати опитувань також вказують на те, що серед українців знизилася схвалення діяльності більшості органів центральної і місцевої влади. Рівень довіри до парламенту та інших органів влади знизився, що становить виклик для демократії в Україні [2, с. 54]. Загальна суспільна оцінка детермінант демократичного режиму (верховенство права, свобода слова, діалог влади та суспільства) знизилася на чверть, а за певними показниками і на половину, порівняно з аналогічною оцінкою в перші роки повномасштабного вторгнення [4, с. 11-12].

Зазначимо, що повномасштабна війна Росії проти України, яка почалася 24 лютого 2022 року та введення режиму воєнного стану позначилися на особливостях процесу політичного управління в державі. Ефективність, результативність та транспарентність влади стає найбільшою проблемою, що впливає на загальний стан національної безпеки, оскільки рівень неузгодженості між елементами державного апарату, а також між владою і суспільством погіршують здатність України до оборони та протидії ворогу.

Нарешті, проблема пошуку публічно-управлінської детермінанти демократичного розвитку України в умовах війни полягає в необхідності забезпечення балансу між централізацією управлінських рішень та збереженням демократичних процедур. Також, важливим аспектом раціонального підходу є скоординована взаємодія між органами державної влади та місцевого самоврядування з урахуванням принципу субсидіарності. Особливого значення це набуває в умовах воєнного стану, коли всі ланки владної ієрархії природно тяжіють до централізації управлінських рішень [3, с. 30].

На нашу думку, логіка війни вимагає швидких та централізованих рішень, що закономірно призвело до посилення ролі виконавчої гілки влади, зокрема інституту Президента як Верховного Головнокомандувача. Така концентрація повноважень дозволила забезпечити оперативне управління обороною, однак несе потенційні ризики надмірної централізації та зменшення колегіальності у прийнятті політичних рішень.

Вважаємо, що існують постійний ризики надмірного або невиправданого застосування обмежень, що може призвести до «ерозії» демократичних стандартів. Критично важливим є забезпечення того, щоб обмеження були обґрунтовані потребами оборони, мали тимчасовий характер та підлягали контролю.

Як відомо, проблема легітимності влади загострюється з подовженням війни через неможливість оновлення представницьких органів та виборних посадових осіб. Це викликає дискусії як всередині країни, так і серед

міжнародних партнерів. Варто звернути увагу, що також існує потреба у розробці механізмів проведення вільних та безпечних повоєнних виборів для відновлення повноцінного демократичного циклу і остаточне вирішення питання неможливості проведення виборів в умовах воєнного стану. Одним з розв'язань цього питання може слугувати відповідне рішення органу конституційного контролю України.

Особливу увагу потребує захист прав вразливих груп населення – мільйонів громадян під окупацією, внутрішньо переміщених осіб та біженців. Забезпечення їхніх фундаментальних прав, захист від репресій та планування майбутньої реінтеграції є величезним комплексом завдань для держави.

Позачергове значення має проблема формування колективної безпеки Європи навколо України. Стан внутрішньої політики України все більше привертає увагу союзних держав [5, с. 367].

І насамкінець, наразі наша держава має потребу у наявності міцної коаліції світової спільноти, що дозволе згуртуватися саме над завданням захисту України. Втім, криза демократичних інститутів і наявність значної кількості політичних та корупційних скандалів, по-перше, формують нариси авторитарного стилю внутрішньої політики (відсутність транспарентності та публічної звітності влади перед суспільством, непропорційне обмеження прав людини, політичні переслідування журналістів, тощо), а по-друге, викликають у світовій спільноті зрушення в бік недовіри до чинної політичної влади України.

Проте важливо розуміти, що головною проблемою залишається здатність народу України користуватися демократичними засадами та реалізовувати народний суверенітет.

Висновки. Збереження функціонуючих демократичних інститутів, активність громадянського суспільства, відданість ідеалам свободи та верховенства права створюють підґрунтя для сподівань, що Україна зможе не лише вистояти у війні, але й реставрувати та зміцнити свій демократичний лад.

Водночас, досвід війни висвітлює критичну важливість постійної

пильності щодо дотримання прав людини, забезпечення підзвітності влади та збереження плюралізму. Відмітимо, що особливу увагу потребує розробка комплексної стратегії повоєнної демократичної відбудови та консолідації, яка враховуватиме як досягнення, так і проблемні аспекти функціонування демократичних інститутів в екстремальних умовах. Варто наголосити, що ключовими напрямками утворення засад майбутнього демократичного устрою України мають стати формування нового суспільного договору на підставі публічності, підзвітності, транспарентності та відкритості влади, повна децентралізація влади, відновлення електоральних процесів всіх рівнів та розвиток непорушних принципів верховенства прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гапоненко В. Демократія як універсальна модель політичного режиму: міф чи реальність? Наукові записки. 2011. № 4(54).
2. Дерев'янка С. М. Засади майбутнього демократичного устрою України: підходи до їх формування в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми політики. 2024. No. 74. – С. 53–61. URL: <https://doi.org/10.32782/app.v74.2024.7>(date of access: 07.06.2025).
3. Кобець Ю. Політична система України в умовах воєнного стану: проблеми ефективності. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія. 2024. № 16. – С. 27–33. URL: <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-2-4>
4. Публічно-управлінські детермінанти демократичного розвитку України в умовах війни : монографія / Петровський П. М., Дробот І. О., Дзяна Г. О., Федорчак О. В. / за заг. ред. проф. П. М. Петровського. Львів: ЛА «Піраміда», 2024. – 172 с.
5. Шаповалова А. М. Ефективність діяльності органів державної влади під час російсько-української війни. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. - № 46. – С.365–372. <http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/uk/2023-46>